

Bilden av handikapp i massmedier

Lena Lind

Syftet med denna artikel är att utifrån reklambilder för mode, artiklar och TV-program försöka tolka och analysera den bild av handikapp som massmedia ger och hur vi reagerar på den. En slutsats är att massmedia i dag ger bilden av funktionshinder som personligheter och inte enbart som grupp. De visas som starka, svaga, välutbildade, humoristiska, provocerande, ledsna, glada, annorlunda och vackra precis som övrig befolkning beroende på medfödda gener, skador, den miljö de vuxit upp i och hur de bemöts. Vi vänjer oss på så sätt att se icke helt perfekta kroppar och personer som på något sätt avviker och de fungerar antagligen på samma sätt som ett nytt mode. Först reagerar vi negativt men när vi efter ett tag sett flera som anammat den nya modetrenden vänjer ögat sig. Om det ökade inslaget av personer med olika funktionshinder i mode och massmedia är ett tillfälligt intresse eller en medveten påverkan för en mer positiv syn är dock svårt att säga.

Lena Lind är doktorand vid Lärarhögskolan i Stockholm, Inst för individ, omvärld och lärande och verksam inom FunkHa-gruppen (Forskning om funktionshinder och handikapp).

INLEDNING

Under de senaste åren har man kunnat se många artiklar, reklam- och modebilder med personer med funktionshinder i massmedier. Vissa reklambilder och modereportage har varit uppseendeväckande, utmanande och har kunnat upplevas som provocerande. Man tittar till på bilderna och undrar om man har sett rätt och tänker sedan efter hur man känner inför hur personerna med funktionshinder framställs på bilderna. Det verkar som om det går det trender i massmedier i att framställa personer som på något sätt avviker för att väcka intresse, chockera eller spränga tabun. För inte så länge sedan väckte det uppmärksamhet med t ex svarta fotomodeller och reklam med personer med olika hudfärg i modereportage. Idag är det mycket vanligt. Personer med homosexuell läggning har också

fått stor uppmärksamhet på olika sätt i massmedia så att många upplever att det skulle kunna uppfattas som trendigt. Överviktiga modeller i modereportage och i veckopress har också varit en trend. Mycket smala och mycket unga modeller i utmanande poser har kunnat upplevas som på gränsen för utnyttjande och etiskt diskutabelt. Många tabun har sprängts och kanske återstår det inte så mycket att chockera med och få människor att reagera inför.

SYFTE, METOD OCH TEORETISKA PERSPEKTIV

Syftet med denna artikel är att utifrån bilder i massmedia belysa hur funktionshinder framställs. Genom att studera reklambilder för mode, artiklar och TV-program har jag försökt att tolka och analysera den bild av han-

Bildanalysen är egentligen lika mycket analys av reaktionen som analys av bilden

dikapp som massmedia ger och hur vi reagerar på den.

"Bildtolkning är den spontana aktiviteten, när vi skapar betydelser", enligt Karlsson och Karlsson (citerade i Nordström, 1996, s 235). Bildanalys är den medvetna och målinriktade studien som kan utvidga eller pröva det spontana tolkningsresultatet. Tolkningen kommer enligt samma författare först och analysen efteråt. Analysen kan drivas hur långt som helst och långt utanför själva bilden. "Tolkningen är en i huvudsak spontan aktivitet, vars mål är att ge oss en helhetsuppfattning om det bilden står för" (s 235). Reaktionen på en bild är enligt Karlsson och Karlsson intuitiv och värderande och utgör en inkörsport till analysen av bilden. Ett mål i analysen är att blottlägga det dolda innehåll som skapar reaktionen. "Bildanalysen är egentligen lika mycket analys av reaktionen som analys av bilden" (s 236). Det är enligt Cornell m fl (1992) "viktigt att skilja mellan beskrivning, tolkning och värdering, även om det kan vara nog så svårt i praktiken" (s 14). En värdering uttrycker enligt samma författares definition en attityd till det givna.

Det manifesta innehållet (denotationen) i bilder är alltså det uppenbara, det yttre som framställs i bilden. Utöver det man ser på bilden, och kan beskriva väcks associationer till annat som inte finns med på bilden, dvs ett dolt, latent innehåll (konnotationen). Det kan vara en kulturell association. Man har tillägnat sig något under uppväxten, i miljön och i sociala kontakter. Det kan vara högst privata associationer eller associationer som är ge-

mensamma för ett kollektiv; en grupp, en kultur eller en subkultur etc. De associationer som uppstår i en grupp beror på och kan benämnas som sociala representationer som "betecknar de övertygelser, begrepp och vetande som vi utvecklar kollektivt" (Chaib & Orfali, 1995, s 10).

Sociala representationer

Teorin om sociala representationer har enligt Chaib och Orfali (1995) utformats av Moscovici och utgår helt enkelt från att vår föreställning om omvärlden betingas av symboliska erfarenheter som vi formar om vardagslivet i en social interaktion med andra människor. Denna gemensamma representation eller föreställning utgör en form av vardagskunskap som håller oss samman och gör att vi kan orientera oss i tillvaron. Chaib och Orfali anser att teorin om sociala representationer är "ett uttryck för vår samtida kultur med alla dess symboliska och ikoniska uttrycksformer. De uttrycker historiskt betingade kollektiva föreställningar som människor har om olika företeelser i sin omgivning" (s 16). Moscovici anser enligt samma författare att Durkheims teori om kollektiva representationer är helt korrekt, men alltför statisk. Teorin bör sättas in i en dynamisk process och pekar på den sociala processen där representationerna artikuleras. Massmedia är en faktor vid artikuleringen av sociala representationer. Den fungerar enligt Chaib och Orfali "som en länk mellan å ena sidan ren abstrakt vetenskap och allmänna tyckanden och å andra sidan våra konkreta aktiviteter som sociala individer" (s 18). Moscovici undersöker bl a hur "kommunikationen påverkar de dimensioner av representationerna som bidrar till att utforma beteendet: opinioner, attityder och stereotyper som delvis for-

Informationsspridningen formar attityder, nyhetsförmedling påverkar opinionsbildning och propaganda skapar stereotyper

mas av massmedia" (s 43). Informations-spridningen formar attityder, nyhetsförmedling påverkar opinionsbildning och propaganda skapar stereotyper. Den institutionella, mellanmännsliga, eller massmediala kommunikationen framstår, enligt Moscovici, "som möjlighetsbetingelse och bestämmande faktor för representationerna och det sociala tänkandet" (s 43).

Konnotationer, myter, fördomar

Enligt Cornell m fl (1992) är den bild bildmakaren vill överföra oftast mycket genomtänkt, framför allt i reklam- och underhållningsbranschen. Genom val av material, teknik, ämne och utformning försöker man styra och utnyttja allmänna konnotations-koder och förväntade värderingar som man vet tilltalar många. Konnotationsbanorna kan enligt samma författare bli hur långa som helst då det är "en process som fantasin styr och utvecklar" (s 92). Processen kan, enligt författarna, beskrivas semiotiskt som olika signifikationsplan med dess uttryck och innehåll. Författarna menar att associationer (dvs konnotationer) ofta uppfattas som "den fria fantasins kreativa tankeprodukter" och att människan inte skulle vara "den kulturella var-else hon är om hon inte kunde utveckla tankar och känslor långt bortom de konkreta tecken hon ser och upplever". Konnotationer kan, enligt författarna, även vara "bindande och förlamande, något som befäster fördomar och halvsanningar" och det kan då vara mer berättigat att tala om myter än om konnotationer (s 92).

TOLKNING OCH ANALYS.

Modebilder

Min första reaktion på Benettsons modebilder på barn med utvecklingsstörning var först och främst positiva. Att använda bilder på utvecklingsstörda i reklambilder kan troligen också uppfattas som att man exploaterar barnen, förnedrar dem och utsätter dem till allmänt beskådande. Min första positiva reaktion kvarstår dock efter analys. Bilderna fick mig att känna glädje. Jag tycker barnen ser söta, glada och nöjda ut och bilderna utstrålar värme, omtanke, lekfullhet och glädje. Som förälder skulle jag troligen uppfatta bilderna som att även andra kan se och uppskatta deras barn med funktionshinder, även om de ser annorlunda ut.

På de modebilder med vuxna modeller som förekommit i kvälls- och veckopress som jag valt att titta närmare på, är en modell rullstolsburen, två har benproteser och en modell saknar en arm. Min reaktion på bilden på modellen i rullstol är positiv både vid tolkning och analys. I texten vid bilderna kan man se att kvinnan är engelska och visar kläder och gör TV-reklam sittande i rullstol. Bilden visar en ung kvinna sittande i sin rullstol på en trottoar i en stadsmiljö med skyskrapor och reklamskyltar i bakgrunden. Man uppfattar henne som en självständig tjej med framåtanda och självkänsla. Hon sitter lätt framåtlutad, - bredbent, med en beslutsam min och blicken riktad rakt mot kameran. Blicken är dock dold bakom mörka solglasögon som förstärker det tuffa och kanske lite spännande intrycket av henne. Smala svarta skinnbyxor,

Min reaktion på modellen i rullstol är positiv både vid tolkning och analys

Det är inte avsaknaden av armen i sig som får mig att känna olust utan en thriller som jag sett för flera år sedan som spökar i mitt minne

svarta boots och glittrig åtsittande jumper gör sitt till för att visa på en ganska utmanande och tuff klädstil. Hon ser ut att veta vad hon vill och använder sitt utseende och sin personlighet i sin yrkesutövning utan att hindras av sitt funktionshinder.

Den enarmade modellen ger mig däremot rysningar efter det att jag konstaterat att det verkligen bara är tomt på ena sida av axeln på den bararmade klänningen. Modellen är vacker i sitt långa blanka röda hår, vita hy och stilrena klänning, bilden är lugn och fin med den benvita bakgrunden och den dova färgtonen på klänningen. Läpparna är starkt röda. Bilden ger mig en känsla av stil, klass, kvalitet och "fin flicka". Modellen ger ett intryck av blyghet då hon blundar och tittar ner. Rysningarna kommer från något som jag associerar till bilden, förstår jag efter en stund. Det är inte avsaknaden av armen i sig som får mig att känna olust utan det är en thriller som jag sett för flera år sedan som spökar i mitt minne. Filmen hette, vill jag minnas, "Boxing Helena" och handlar om en läkare och psykopat som av dyrkan till en kvinna spärrar in henne i sitt stora vackra hus, fyllt med konst och antikviteter och därefter amputerar både armar och ben på henne. Det var en av de rysligaste filmer jag sett och som därför fastnat i mitt minne. Denna reaktion är därför högst personlig och har inget med bilden eller funktionshindret i sig att göra. Konnotationen kan enligt Cornell (1992) bli långa då associationerna är den fria fantasins

kreativa tankeprodukter. Bilden ger mig också associationer till de statyer från antiken med stela kvinnogestalter och som ofta saknar armar.

Kan man kanske ana en ikonografisk kod där vi kan känna igen motiv och se likheter? Ikoniska tecken reproducerar våra varseblivningsvillkor och är enligt Karlsson i (Nordström, 1996) redan kodade. Bilden visar likheter men bygger på en "kulturellt betingad och kodad struktur" och "vår vardagliga perception bygger på generella perceptions- och igenkänningskoder vilka bilder delvis lyckas återge genom grafiska och ikoniska konventioner" (s 102). Enligt Cornell, Dunér, Millroth, Nordström och Roth-Lindberg reglerar stilistiska koder framställning av bl a miljöer, byggnader, möbler och kläder. "Estetiska ideal hör till detta område", men enligt samma författare, i ännu högre grad det tekniskt - stilistiska. "Estetiska koder reglerar uttrycken i det moderna konsumtions-samhället med alla sina fascinationer kring mode, massmedia, förpackningar, design och miljöframställning. Detta slag av "skönhetskoder" brukar också benämnas varuestetik och befinner sig som vi redan nämnt nära de stilistiska koderna" (Cornell et al 1992, s 198).

En modell är fotograferad när hon går med benproteser på "cat-walken" iklädd något blankt, svart tvådelat som visar lite av mage och bröst. Bilden är mörk upptill och hennes beslutsamma, allvarliga ansikte framträder mot den mörka bakgrunden. Varför inte denna modell skulle upplevas som en åtråvärd kvinna som tål att tittas på är svårt att förstå. Kläderna sitter bra på henne och andra kvinnor som ser henne som modell kan säkert tänka sig att de skulle sitta bra även på dem.

En annan modebild föreställer en sittande modell med benproteser. Ansiktet ser tank-

fullt, blekt och änglalikt ut. Det tog en stund innan jag observerade att hon hade proteser. Jag såg enbart att hon såg överklig ut, som en porslinsdocka med långt ljust, konstgjort hår. Kläderna verkar vara gjorda av trä, med ringar till kjol och något änglavingeliknande på axlarna. Efter en stunds betraktande uppfattar jag att hon ser smutsig och sårig ut på benen och först därefter ser jag att hon har benproteser. Bilden känns förvirrande och väcker frågor. - Varför framställs hon som smutsig och sårig? Ska man associera till våld och övergrepp? Det som gör denna bild så svårtolkad är att modellen ser nöjd och harmonisk ut och stämmer inte med bilden av ett offer och objekt. Vad vill man säga med bilden? Vill man bara göra oss nyfikna och förvirrade? Med mig lyckades detta i så fall. De associationer bilden väckte, fick min fantasi att skena iväg i flera olika banor. Tvetydigheten i bilden gör den svårtolkad. Modellen framställs både som offer och änglalik men även mystisk, spännande.

Bilden av funktionshinder i artiklar och TV

I vecko- och kvällspress har jag läst artiklar om personer med olika funktionshinder. Artiklarna är sakliga och ger information om själva sjukdomen eller funktionshindret. De visar på positiva sätt att tackla svårigheter och hur det är att leva med handikapp. Vuxna funktionshindrade uttrycker i artiklarna hur viktigt det är att de behandlas som alla andra och att det t ex är viktigt att andra än perfekta människor får synas i medierna. En rubrik

Modellen framställs både som offer och änglalik men även mystisk, spännande

En rubrik lyder - "det gör ont när folk tittar bort"

lyder - "det gör ont när folk tittar bort". En mamma till en pojke med en ännu ej opererad gomspalt berättar hur folk förskräckt ryggat tillbaka från barnvagnen och hur hon helst skulle vilja skydda barnet från allas blickar och bara ha honom hemma tills han blev vuxen. Detta är troligen den känsla många föräldrar till barn med olika funktionshinder haft under årens lopp och många barn har också blivit "skyddade" i sina hem under många år eller som ofta förr i tiden hela livet. Att reaktionerna på barnens utseende från omgivningen kan vara mycket påfrestande för föräldrar bekräftas i flera artiklar.

En person som bidragit till debatten om den handikappsyn vi har i samhället är filmregissören Lars Mullback. Han använder sig av massmedier för att aktivt påverka synen på handikapp och den rehabilitering som idag erbjuds till funktionshindrade. Förutom att göra långfilmer och dokumentärfilmer avsedda för TV, skriver han böcker och debattartiklar. Han har tröttnat på rollen som objekt och "patient" och vill vara subjekt som bestämmer över sitt eget liv. Till omslaget på sin bok "Anklagelser" har han valt en bild av sig själv som ej kan sägas vara till hans fördel. Kanske vill han med detta visa att man måste få vara som man är och att omgivningen får vänja sig vid att se honom som han är. En annan person med funktionshinder som ofta förekommer i TV är "stå upp"-komikern Jesper Odelberg. Han har en CP-skada och svårigheter att tala och röra sig men medverkar till att spränga många tabun genom sina slagfärdiga monologer. Enbart genom att välja

dess yrken trots svårigheterna påverkar de vårt sätt att se på personer med funktionshinder och deras möjligheter till egna val och delaktighet i samhället.

DISKUSSION OCH SLUTSATSER

Den bild som framför allt visas i massmedia idag är bilden av funktionshindrade som subjekt. Personer med funktionshinder framställs som personligheter och inte enbart som en grupp. De visas som starka, svaga, välutbildade, humoristiska, provocerande, ledsna, glada, annorlunda, vackra precis som övrig befolkning beroende på medfödda gener, skador, den miljö de vuxit upp i och hur de har bemötts. Massmedia är enligt Chaib och Orfali, (1995) en faktor vid artikuleringen av sociala representationer och kan framstå som möjlighetsbetingelse och bestämmande faktor för det sociala tänkandet.

Man bör ha i minnet att inte förrän 1963 öppnades grundskolorna för fysiskt funktionshindrade. Under 60-talet skedde en stor förändring i inställningen till personer med funktionshinder i samhället. Alla skulle nu delta i samhället på lika villkor. Tidigare hade många bott på institutioner och de som bodde hemma gömdes ibland och fick oftast inte delta i sammanhang utanför hemmet. I det tidsperspektivet är det inte konstigt att många reagerar starkt på bilder av funktionshindrade i massmedia. Mycket av skam och skuld kan finnas kvar i människors tankar. Inställningen till funktionshindrade, som var vanlig under uppväxten, kan framkalla reaktioner som man oftast inte är medveten om. De historiskt betingade kollektiva föreställningar människor har om företeelser kan sitta djupt rotade. Ibland kan de verka bindande, förlamande och även fördomsfulla.

I en undersökning (Lind, 1998) framkom-

Många föräldrar till barn med funktionshinder är extra måna om att visa bilder på sina barn

mer föräldrars behov av att bearbeta känslor inför barnet och dess funktionshinder. De uppskattar att träffa föräldrar i samma situation och samtala om det som hänt dem. Flera föräldrar beskriver samtal med andra föräldrar i samma situation som en krisbearbetning. Undersökningen gällde föräldrar som deltagit i en gemensam vistelse och kurs för föräldrar och deras barn med CP-skador. En förälder som deltagit i kursen uttrycker att det kändes som om det var "normalt" att vara CP-skadad. De såg att det fanns många barn med samma typ av problem och de var en i mängden och inte som annars den avvikande familjen. En förälder beskrev situationen som att de uppfattades som ett naturligt inslag i stadsbilden.

I mina kontakter med föräldrar till barn med funktionshinder har jag slagits av att många är extra måna om att visa bilder på sina barn. Att våga visa upp sina barn och vara stolta över dem är troligen angeläget och visar att man fungerar precis som vilka andra föräldrar som helst. Att i massmedier få se andra föräldrar som stolt visar upp sina barn med olika funktionshinder känns troligen uppmuntrande och befriande för många föräldrar. Att även se vuxna med funktionshinder som deltar aktivt i samhällslivet och i massmedier inger sannolikt föräldrar hopp om ett meningsfullt aktivt liv i framtiden även för deras barn. Oavsett vilken intention olika personer inom reklam och massmedia har när personer med funktionshinder synliggörs i massmedier är troligen mottagarens möte med bilden är det mest betydelsefulla. Bilderna

sätter igång associationer, tankeverksamhet och även diskussion som kan förändra inställningen till dem som framställs. Mottagarna kan ha helt olika värderingar och attityder beroende på i vilken omfattning de har kommit i kontakt med funktionshindrade eller i vilka sammanhang. Sociala representationer behöver inte alltid innebära att människor har direkta erfarenheter av t ex handikapp för att ha åsikter om dem (Chaib & Orfali, 1995). De som reagerar på ett sådant sätt att de bör skyddas och inte visas upp för mycket vill då skydda dem för andras reaktioner, vilket har stora likheter med inställningen till homoseksuella. De bör i mångas ögon heller inte synas för mycket eller visa upp sig för mycket eftersom de då skulle kunna råka ut för negativa reaktioner från andra. Båda grupperna kan också väcka obehag och rädsla hos många och väcker kanske därför även negativa reaktioner som kamoufleras genom att det är för deras eget bästa som de skall skyddas och inte synliggöras. Tilläggas kan att Elisabeth Ohlson som gjort bilderna med homosexuella i den uppmärksammade bildserien "Ecce Homo", nu även visar bilder med funktionshindrade kvinnor.

Det ligger naturligtvis även en fara i att synliggöra personer med funktionshinder i massmedier på olika sätt då risken alltid finns att en felaktig eller förolämpande bild kan uppstå medvetet eller omedvetet. Bourdieu (1998) varnar för televisionens makt och pekar på mekanismer som gör det symboliska våld som utövas till ett av de lömskaste. "Symboliskt

Det ligger naturligtvis även en fara i att synliggöra personer med funktionshinder i massmedia

Den som är utanför eller avvikande försöker på alla sätt att spela med även när situationen urartar till lyteskomik

våld är ett våld som utövas i tyst samförstånd med dem som utsätts för det och ofta också med dem som utövar det, såtillvida att båda parter är omedvetna om att de utövar eller är utsatta för det" (s 30). Televisionen har enligt Bourdieu monopol på att utforma världsbilden för en stor del av befolkningen. Att ställa upp på allt för att få vara med är ofta rollen för den mobbade eller den med låg status. Den som är utanför eller avvikande på något sätt försöker på alla sätt att spela med även när situationen urartar till lyteskomik och personen börjar känna sig allmänt förnedrad och kränkt. Här krävs en balansgång grundad på etik, psykologi och allmän humanism.

Om det ökade inslaget av personer med olika funktionshinder i mode och massmedier är en trend, tillfälligt intresse, effektsökeri eller en medveten påverkan för en mer positiv syn på personer med funktionshinder är svårt att säga men påverkar oavsett motiv synen på handikapp. Vi vänjer oss vid att se icke helt perfekta kroppar och personer som på något sätt avviker och det fungerar antagligen på samma sätt som med ett nytt mode. Först reagerar vi negativt och har svårt att ta det till oss, men när vi efter ett tag har sett flera som anammat det nya modet, vänjer ögat sig och vi tycker så småningom att det är snyggt, t ex. färger, kjollängder, utställda eller insvängda långbyxor eller t ex. upplever "runda" eller svarta modeller som vackra. Precis som vi vänjer oss vid nya trender i mode och inredning kan ögat vänja sig vid att vi ser olika ut. Man reagerar inte negativt och ryggar troligtvis inte tillbaka

lika lätt eller blir osäker, om man många gånger konfronterats av bilder från massmedier på personer som ser annorlunda ut, saknar kroppsdelar eller betar sig eller rör sig på ett annorlunda sätt. Vi påverkas, vänjer oss vid och ser det som självklart att homosexuella, överviktiga, gula, svarta, utvecklingsstörda, enarmade eller CP-skadade deltar i alla olika sammanhang i samhällslivet.

REFERENSER

- Bourdieu, P. (1998) *Om televisionen*. Övers. Rosengren M. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Chaib, M & Orfali, B. (red) (1995) *Sociala representationer. Om vardagsvetandets sociala fundament*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos.
- Cornell, P, Dunér, S, Millroth, T, Nordström, G Z, & Roth-Lindberg, Ö. (red) (1992) *Bildanalys. Teorier-Metoder-Begrepp*. Gidlunds. Värnamo: Fälth's Tryckeri.
- Lind, L. (1999) *Konduktiv pedagogik. Ett alternativ för barn med rörelsehinder. Resultat av en enkätstudie med 109 familjer som deltagit i kurser på Move & Walk Institutet under det första verksamhetsåret*. Forskningsrapport nr 23 Teknik, Kommunikation, Handikapp. Lärarhögskolan i Stockholm. Institutionen för specialpedagogik.
- Nordström, G. Z. (red) (1996) *Rum-Relation-Retorik. Ett projekt om bildteori och bildanalys i det postmoderna samhället*. Malmö: Carlssons Bokförlag.
- Mullback, L. (1997) *Anklagelser. En stridsskrift*. Stockholm: Högglunds förlag.